

La cacera de bruixes a Catalunya

Pau Castell

FONT: Pau Castell Granados. *La cacera de bruixes a Catalunya. Estudis i documents (1820-2020)*. Diputació de Barcelona, 2022.

INTRODUCCIÓ

L'expressió «cacera de bruixes» –formulada per primer cop l'any 1853 en una ressenya a la revista estatunidenca *Debow's review*¹–, ha estat utilitzada per part de la historiografia especialitzada dels darrers cent-cinquanta anys per referir-se a un fenomen històric de gran complexitat. Aparegut a finals de l'edat mitjana en diversos territoris de la Mediterrània occidental, el fenomen es va estendre pel centre i nord d'Europa durant la primera edat moderna per desaparèixer progressivament al llarg dels segles xvii i xviii, tot deixant un rastre de desenes de milers d'execucions i un llegat documental, artístic i literari molt destacable. Els aproximadament tres-cents anys d'acció *antibruixesca* (1450-1750) coincideixen amb un període apassionant de la història europea, durant el qual es transformaren per sempre les estructures mentals i institucionals del Vell Continent. El pas del món medieval al modern implicà una sèrie de canvis profunds que es manifestaren en tots els àmbits de la societat i que modificaren moltes de les lògiques anteriors relatives a la màgia, la religió, la justícia, la medicina, la demonologia, o la diferència sexual, entre d'altres, contribuint així a l'emergència de nous i vells fantasmes que turmentaren la ment (i els cossos) de la població de l'època.

Un d'aquells fantasmes fou precisament la suposada existència d'una secta universal liderada pel mateix diable i integrada per persones malèfiques que es reunien en secret, abjuraven de la fe, es desplaçaven per l'aire de nit, entraven a les cases per damnificar els seus estadants i provocaven la malaltia i la mort per mitjans ocults. L'enormitat d'aquells crims contrastava amb la dificultat de provar-los en cort de

¹ «Bancroft's History of the United States», *Debow's review*, Agricultural, commercial, industrial progress and resources, 15.2 (agost 1853), p. 160-186 (p. 180).

justícia, tal com van poder comprovar ben aviat uns tribunals laics i eclesiàstics enfrontats a les denúncies veïnals contra suposades bruixes i bruixots, individus als quals hom feia responsables de les desgràcies que afectaven la comunitat.

Certament, les constants epidèmies i mortaldats que delmaven persones i animals, els fenòmens meteorològics adversos que destruïen els conreus, la mort sobtada d'infants, o les dificultats per consumir l'acte sexual, seguien sent interpretades majoritàriament com a obra de Déu, tot seguint la vella lògica agustiniana. Però en moltes regions del continent hi acabà arrelant una nova i perillosa idea: aquells mals podien ser provocats deliberadament per «males gents», això és, bruixes i bruixots, un col·lectiu de persones seduïdes pel Maligne que exercien la seva maldat en secret, sovint en grup, i a qui calia identificar, detenir i castigar per tal d'evitar la propagació del mal i l'arribada de noves desgràcies.

Aquell fantasma recorregué tot Europa i arribà fins al Nou Món, prenent formes diverses segons les èpoques i els llocs. Sovint prengué forma de dona, alimentant-se de les nocions heretades sobre la maldat femenina i sobre la seva proverbial debilitat física, mental, moral i espiritual. Durant els segles de la cacera, les dones foren vistes com les víctimes predilectes dels enganys del Maligne, el qual s'aprofitava de la seva feblesa, explotava la seva credulitat i potenciava la seva tendència a emprar mitjans ocults, com ara la màgia malèfica o les metzines, per tal de donar sortida a les seves baixes passions. Entre les dones acusades en tribunals de mig Europa predominaren especialment aquelles en situació de marginalitat, i també aquelles mancades de llaços de solidaritat familiar o veïnal, incapaces, per tant, de fer front als processos d'estigmatització i a les acusacions veïnals que, en contextos de desgràcies, originaven la majoria de judicis per bruixeria. Durant els primers segles moderns, l'acusació de bruixeria s'arribaria a convertir en una espècie de catalitzador de les tensions socials a l'interior de les comunitats, amb un marcat caràcter de gènere, i posaria a prova els tribunals de justícia encarregats de castigar els suposats culpables d'aquell crim. Es tractava d'un delicte greu i amb un fort caràcter antisocial (especialment en els aspectes tocants a l'infanticidi i al malefici), però gairebé impossible de substanciar basant-se en l'ordenament jurídic i processal vigent, fet que va empènyer moltes corts de justícia europees a doblegar l'ordre del dret per mirar d'aconseguir sentències

condemnatòries, sovint amb l'aquiescència o la col·laboració d'unes poblacions preocupades per l'origen malèfic dels seus mals quotidians.

Ja en època de la Il·lustració, les elits intel·lectuals europees arribaren finalment a un consens definitiu: la secta bruixesca no existia ni havia existit mai, els suposats crims comesos pels seus integrants eren fruit de la superstició medieval, i les confessions de les acusades eren el resultat de les irregularitats dels judicis i del fanatisme dels perseguïdors. La fi de la cacera, derivada de la negativa dels mateixos tribunals a acceptar com una realitat aquell crim inversemblant, no va significar tanmateix la desaparició de les creences populars en la bruixeria i el malefici, les quals seguien ben arrelades entre la població europea durant generacions. Així, l'imaginari tradicional sobre la bruixeria es mantindria gairebé intacte fins ben entrat el segle xx, en especial a les zones rurals, coincidint amb l'inici del seu estudi acadèmic i de la seva reformulació i (re)popularització a través de la literatura i el cinema en el context de la nova cultura de masses.

Al llarg de l'època contemporània, el complex univers de la bruixeria ha estat utilitzat i remodelat successivament per tal d'adaptar-lo a interessos diversos –i ben sovint, incompatibles– per acabar esdevenint un dels elements característics de la cultura pop occidental, gràcies en part a la seva gran plasticitat i al seu elevat poder suggestiu. Més enllà dels estudis especialitzats, la cacera de bruixes ha estat reinterpretada per multitud de corrents artístics, polítics, filosòfics, literaris i esotèrics al llarg dels darrers cent cinquanta anys: des del nacionalisme romàntic de Michelet i els germans Grimm, passant pel neopaganisme, el materialisme històric, l'anticlericalisme, l'ocultisme o la resistència al maccarthisme, i arribant fins a la contracultura, el moviment new-age o el(s) feminisme(s).

Així, les bruixes han estat dibuixades successivament al llarg del segle xix i xx com a dones sàvies, camperoles ignorants, membres d'antics cultes pagans, consumidores d'al·lucinògens, histèriques, dones dotades de poders sobrenaturals, portadores dels sabers ancestrals de les antigues nacions europees, pioneres avançades al seu temps, supersticioses, estafadores i explotadores de gent supersticiosa, dissidents perilloses, personatges ficticis o imaginaris del folklore europeu, dones sexualment empoderades, enemigues declarades de l'estament mèdic, malaltes mentals,

lluïtadores contra el patriarcat, llevadores lliures i independents, víctimes del capitalisme, fabricants de remeis casolans, i un llarg etcètera.

Malgrat aquesta acolorida diversitat, la gran majoria de reinterpretacions populars contemporànies acostumen a compartir alguns trets característics, a saber, el seu menysteniment del context històric i geogràfic de la cacera, el seu etnocentrisme, la confiança en la superioritat intel·lectual moderna respecte al passat, la identificació dels perseguïdors com una minoria fanàtica d'homes vinculats a l'estament mèdic i a l'Església catòlica romana, i la utilització i reivindicació de la figura estereotípica de *la bruixa* com a símbol personal, polític o comercial en el present.

Lluny dels tòpics més estesos entre el gran públic –potser massa lluny–, els estudis especialitzats han avançat considerablement al llarg de les darreres dècades, gràcies sobretot a les sòlides tradicions de recerca en països com França, els Estats Units, Alemanya o el Regne Unit. Avui en dia, sabem que la construcció intel·lectual de la secta bruixesca es produí a cavall dels segles xiv i xv, i que es basà en la recuperació d'una sèrie d'elements del passat clàssic que es barrejaren amb la rica herència medieval. Uns elements que es reformularen sobre la base de les reflexions teològico-filosòfiques i de les preocupacions del moment, i que es difongueren posteriorment entre el conjunt de la població a través de la predicació i de l'acció judicial. Però cal tenir present que, malgrat l'existència de debats acalorats entre juristes, teòlegs i inquisidors sobre la realitat d'aquell crim i sobre la necessitat de perseguir-lo, el fenomen antibruixesc tingué un caràcter fortament popular. La gran majoria d'acusacions van sorgir de l'entorn veïnal de les sospitoses, i foren llançades bé per homes (i dones) genuïnament preocupats per la intervenció malèfica en la mort dels seus familiars i bestiar, o bé per persones que mantenien una enemistat secreta o manifesta envers les sospitoses.

Així mateix, la repressió judicial del crim de bruixeria va ser un fenomen d'abast continental però amb una clara articulació en l'àmbit local, en el marc d'unes comunitats que cercaven entre les seves pròpies veïnes les culpables de les desgràcies, tot fent ús de mecanismes com ara l'estigmatització, la fama pública i el rumor veïnal, i col·laborant tot sovint amb les autoritats jurisdiccionals més properes. Les darreres investigacions en l'àmbit internacional han pogut demostrar, d'una banda,

l'emergència d'acusacions per bruixeria en el marc de conflictes familiars i veïnals, en especial durant episodis d'inestabilitat com ara epidèmies, mortaldats o desastres climàtics, moments en què es disparava el nombre de judicis. De l'altra, l'anàlisi dels aspectes legals i processals ha permès també explicar les diferències d'intensitat repressiva en l'àmbit geogràfic, en funció del grau de centralització politicojurisdiccional de cada territori i del paper de les elits locals en la repressió; unes elits locals que actuaren sovint esperonades per la mateixa població i que van veure frenades les seves actuacions per part de tribunals superiors.

Catalunya constitueix un escenari privilegiat per a l'estudi d'aquest apassionant fenomen històric. La precocitat de les accions antibruixesques aparegudes en territori català ja a finals de l'època medieval, seguides per les intenses persecucions desencadenades durant els segles moderns, converteixen el nostre país en un dels epicentres de la cacera de bruixes europea i també en una excepció pel que fa a la resta de regnes hispànics, on la cacera de bruixes fou un fenomen pràcticament inexistent. Destaca també el fort arrelament de l'imaginari bruixesc en la cultura popular catalana, ben visible encara actualment en àmbits com la toponímia, la literatura o el folklore.

Aquesta excepcionalitat del cas català, que l'acosta clarament a altres territoris del centre i nord d'Europa, ha quedat plasmada en dos àmbits diferenciats i complementaris, els quals han servit de base per al seu estudi al llarg dels darrers cent cinquanta anys. D'una banda, les actuacions contra la bruixeria dutes a terme per les autoritats catalanes dels segles xv-xviii han deixat un rastre documental abundant –i en gran part, encara inèdit– custodiat en multitud d'arxius del país i de l'estranger. De l'altra, el conjunt de creences i pràctiques vinculades a la bruixeria han continuat arrelades en la cultura popular catalana fins a dates ben recents, oferint així un material únic per a l'anàlisi d'aquest fenomen des del punt de vista etnològic.

I, tanmateix, Catalunya ha restat en bona part al marge dels intensos debats intel·lectuals duts a terme al llarg del darrer segle en relació amb els orígens i l'evolució de la cacera de bruixes europea. La migradesa relativa d'especialistes dedicats a aquest fenomen al nostre país, el caràcter localista de bona part de les investigacions, la manca d'estudis de conjunt, la interrupció de la recerca durant la

dictadura franquista, o la inexistència d'estructures d'Estat, són algunes de les raons que han contribuït a deixar la cacera de bruixes catalana fora del mapa europeu, malgrat la riquesa arxivística i etnogràfica suara esmentada.

Aquest treball pretén contribuir a fer visible i a posar en valor la tradició d'estudis dedicats al fenomen antibruixesc a Catalunya. Una tradició iniciada, com veurem, a mitjan segle xix, i que va prendre força durant el primer terç del segle xx de la mà d'autors catalans i estrangers que començaren a treure a la llum la documentació d'arxiu, en paral·lel a la munió de folkloristes que es dedicaven a la recollida de material etnogràfic arreu dels territoris de parla catalana. La brusca interrupció provocada per l'esclat insurreccional del 1936 i pel posterior establiment d'un règim dictatorial a Espanya fou parcialment corregida a partir dels anys setanta, coincidint amb l'inici de l'època daurada dels estudis sobre la bruixeria a Europa, si bé ha calgut esperar els primers compassos d'aquest nou segle perquè els resultats de la investigació comencessin a ser reconeguts en els fòrums internacionals. Aquest peculiar desenvolupament de la recerca sobre la bruixeria a Catalunya, en paral·lel amb els corrents europeus, ens empeny a abordar primerament l'estat de la investigació en l'àmbit internacional, abans de passar a l'anàlisi detallada dels estudis efectuats a casa nostra. Així, la primera part del treball correspon a un estat de la qüestió general sobre l'estudi de la cacera de bruixes a Europa, en la qual es repassen els principals elements de consens i els avenços més significatius en el camp de la recerca, tant pel que fa a l'aparició del fenomen en època baixmedieval com a la seva articulació en època moderna. Seguidament, la part central del treball està dedicada a resseguir l'evolució dels estudis sobre la bruixeria a Catalunya, tot aportant un extens recull bibliogràfic i una primera proposta de periodització. Finalment, presentem per primer cop un registre global de les persones jutjades per crim de bruixeria a Catalunya durant els segles de la cacera, tot indicant-ne el nom i l'origen, el tribunal que les jutjà, la sentència final, i la referència arxivística corresponent.

Esperem que aquesta obra serveixi com a punt de partida per a noves recerques, en les quals es pugui seguir aprofundint en l'estudi d'aquest fenomen apassionant que marca de forma tràgica el pas del món medieval al modern i que, pel que fa a algunes de les seves lògiques i dels seus mecanismes, perdura encara en els nostres dies.